

ENCYKLOPEDIE ČESKÝCH VESNIC

JAN PEŠTA

DÍL III.
ZÁPADNÍ ČECHY

ENCYKLOPEDIE ČESKÝCH VESNIC

ENCYKLOPEDIE ČESKÝCH VESNIC

Vesnické památkové rezervace, zóny a ostatní
památkově hodnotná vesnická sídla v Čechách

DÍL III.
ZÁPADNÍ ČECHY

JAN PEŠTA

Nakladatelství Libri
Praha 2005

*Kniha vychází pod laskavou záštitou
hejtmana Karlovarského kraje Josefa Pavla
a hejtmana Plzeňského kraje Petra Zimmermanna.*

Mé rodině

© ing. arch. Jan Pešta, 2005
Illustrations © archiv autora, 2005
© Libri, 2005

ISBN 80-7277-150-7
ISBN 80-7277-147-7 (soubor)
ISBN 80-7277-148-5 (1. díl)
ISBN 80-7277-149-3 (2. díl)

OBSAH

Úvod	7
Struktura encyklopedie	11
Lidová architektura a venkovské osídlení západních Čech	13
Katalog A – Ž	31
Přílohy	
Seznam lokalit s přehledem vývoje územně-správní příslušnosti	399
Seznam vesnických památkových rezervací (VPR) a zón (VPZ)	407
Seznam krajinných památkových zón	409
Vybrané další vesnice s památkami lidové architektury a urbanismu	410
Muzea v přírodě (skanzeny), zpřístupněné památky lidové architektury a vesnické expozice	413
Přehled měst a městeček (včetně dělnických čtvrtí, lázní apod.) se soubory lidové architektury	414
Seznam hodnotných ohrožených a nevyužitých staveb	416
Česko-německý slovník místních jmen	419
Německo-český slovník místních jmen	421
Slovník méně obvyklých odborných výrazů	423
Výběr z literatury a pramenů	433
Místopisný rejstřík	438
Profil autora	440

ÚVOD

Západní Čechy... Jen málokterá část naší vlasti v sobě skrývá takové kontrasty, jako Plzeňský a Karlovarský kraj. Nekonečné šumavské lesy i zemědělská krajina Plzeňska, nedotčené pustiny Slavkovského lesa i zdevastovaná krajina hnědouhelných pánví Sokolovska... Více než kde jinde je zde patrný kulturní vliv dvou hlavních etnik obývajících českou kotlinu – slovanského a germánského, českého a německého. Na jedné straně Chodsko, tradičně chápané jako jedno z ohnisek česko-slovanských národních tradic, na straně druhé Chebsko jako symbol kultury německé.

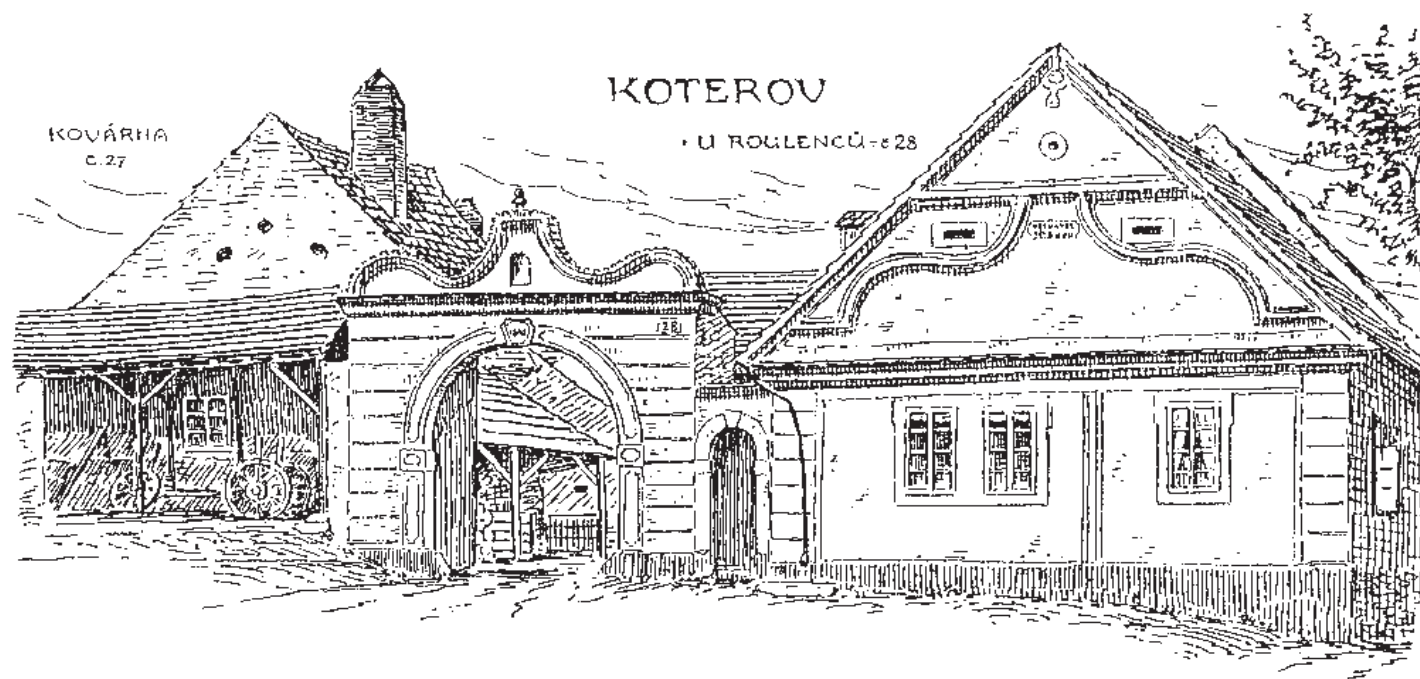
Také západočeská lidová architektura v sobě skrývá mnoho kontrastů. V západních Čechách se objevují a prolínají všechny u nás známé dispoziční typy vesnic, usedlostí a domů i tři hlavní konstrukční varianty lidové architektury. Západní Čechy leží na rozhraní západoevropské architektury hrázděné, středo- a východoevropské architektury roubené a v neposlední řadě i architektury zděné, pronikající sem od jihovýchodu, s významným ohniskem v okolí Plzně.

Jedním ze specifík západočeského regionu je již samo půdorysné uspořádání sídel. Nikde jinde v Čechách nenacházíme takové množství středověkých lokačních vesnic s vytříbenými půdorysnými formami. V rozsáhlých oblastech západně od Plzně převažují mimořádně prostorné návesní lokace, z nichž mnohé patří k nejrozsáhlejším, nebo nejpravděpodobnějším v Čechách. Naši patrně vůbec největší náves nalezneme právě zde – v Přehýšově na západním Plzeňsku. V regionech Tepelska, Toužimska a okrajů Českého lesa jsou zase běžné vesnice lánové s oválnými návesními prostory a paprscitě uspořádanou záhumenicovou pluzinou. Pestrou a různorodou skladbu půdorysných forem doplňují menší návesní sídla, údolní lánové vesnice na Chebsku či v Krušných horách i nejrůznější drobná sídla s nepravidelnou rostlou osnou.

Plzeňsko patří spolu se středočeskými a jihočeskými regiony k nejvýznamnějším ohniskům nejstarší zachované vesnické architektury Čech, z období pozdního středověku. Na plzeňském venkově se nejpozději v 16. století rozvinula pod vlivem blízkého města výstavná zděná zástavba, svými kvalitami plně srovnatelná s předbělohorskou architekturou na Slánsku, Sedlčansku, nebo v dosahu rožmberské stavební kultury jižních Čech. Pozoruhodná, i když dnes již zdecimovaná, byla i archaická zástavba vesnic na Chodsku, tvořená starobylými špýcharovými domy, v některých případech rovněž pozdně středověkého původu. Za připomenutí stojí v neposlední řadě i zbytky nejstarší zděné architektury (především sýpek) v západočeské části Prácheňska a ojedinělé doklady středověké zástavby z oblasti Klatovska.

Tradiční zástavba podstatné části západních a jihozápadních Čech byla ale donedávna roubená. Z území českého západu sice nejsou známy rozsáhlejší celky archaické dřevěné architektury, jako např. z východních nebo jižních Čech, přesto zde ojediněle nacházíme pozoruhodné starobylé objekty. Ojedinělým dokladem předbělohorské srubové stavby je známý dům čp. 2 z Lučic na Klatovsku ze druhé poloviny 16. století. Nelze ovšem vyloučit, že především v oblasti Podšumaví lze v budoucnosti očekávat i další překvapivé nálezy archaických staveb.

Roubená architektura západních Čech, až na výjimky převážně asi ze druhé poloviny 18. a počátku 19. století, patří k několika základním kulturním okruhům. Prvním je rozsáhlá oblast středočeského domu, zasahující v západních Čechách na území horního povodí Berounky, Rokycansko a Podbrdsko. Zástavba vesnic je příbuzná s lidovou architekturou Křivoklátska, jižního Rakovnicka, Povltaví, Podbrdsko a dalších středočeských oblastí (popisovaných v I. dílu encyklopedie).

Rozdílná je roubená architektura Pošumaví a Šumavského podhůří, která v sobě spojuje vlivy horského alpského domu z oblasti Bavorska a domu komorového či špýcharového z české oblasti šumavského podhůří. Je zajímavé, že v oblasti Šumavy a Pošumaví došlo k přesahu jednotného typu domu přes jazykovou hranici, což je v jiných částech západních Čech vzácné.

Zcela odlišný charakter má roubená zástavba německy mluvících oblastí ze západního a severozápadního pohraničí, často užívaná paralelně s architekturou hrázděnou. Pro kombinaci obou technologií je příznačné precizní tesařské provedení. Zatímco roubené konstrukce, sestavené z pečlivě hraněného dřeva, se používaly tak jako jinde v Čechách pro obytné prostory, hrázděné konstrukce byly vyhrazeny pro skladovací části budov, neobytná patra domů a štíty.

Rovněž konstrukční provedení hrázděných staveb má na území západních Čech několik regionálních variant, které se vzájemně dosti liší. Bezesporu nejatraktivnější hrázděné (a rámové) stavby vznikaly od první poloviny 18. do první poloviny 19. století na Chebsku a navazujícím Sokolovsku. Vynikající kvalita tesařských konstrukcí řadí lidovou architekturu Chebska na přední místo i ve srovnání s hrázděnou architekturou Německa a Francie. V době největšího rozkvětu chebského stylu pronikal jeho vliv i do sousedících regionů. Jiný charakter má hrázděná architektura Krušných hor, Tepelska, Toužimska nebo Plánska, s podstatně jednodušším konstrukčním řešením stěn.

Pozornost ovšem zasluhuje i zděná architektura západních Čech. O její nejstarší časové vrstvě, z doby před třicetiletou válkou, byla již řeč. Neméně zajímavé jsou příklady výstavných klasicistních usedlostí v nejbližším okolí Plzně s domy, sýpkami a krásnými klenutými bránami. Ze staršího časového horizontu zděné architektury z první a počátku druhé poloviny 19. století stojí za zmínku také zástavba vesnic na Prácheňsku s jednoduše zdobenými křídlovými štíty.

Poměrně výrazně je v západních Čechách zastoupena mladší časová vrstva pozdně klasicistní a postklasicistní zástavby ze druhé poloviny 19. století, která ovšem dosud zachovává tradiční hmotové i výtvarné řešení klasicistních staveb. Dnešní ráz ale zástavbě vesnic na většině území západních Čech vtiskla až nejmladší etapa tradiční venkovské architektury ze druhé poloviny 19. a především z první třetiny 20. století. Po obou stranách bývalé národnostní hranice se hojně vyskytují přízemní, polopatrové (a někdy i patrové) domy s bohatě řešenými fasádami. V jejich podobě se projevují ohlasy soudobé slohové architektury od nejpozdějšího klasicismu přes historizující slohy, eklekticismus, secesi až po moderní styly 20. století (včetně nacionálně zbarveného tradicionalismu). V mnoha regionech, především pak v segmentu jižně, jihozápadně, západně a severozápadně od Plzně tato relativně mladá, donedávna přehlížená architektura zcela dominuje a podílí se na celkovém vzhledu vesnic i sídelní krajiny.

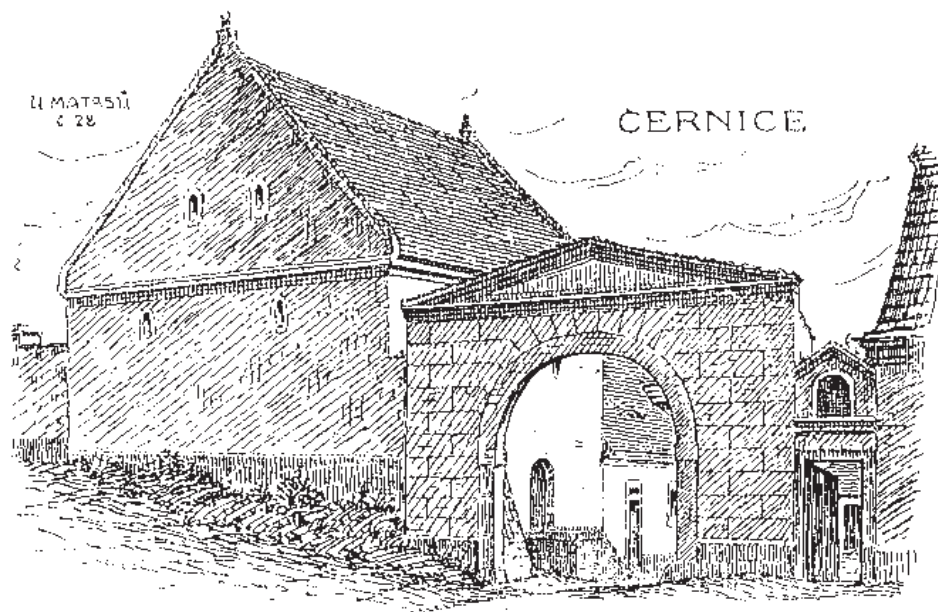
Po staletí se kultura západočeského venkova vytvářela soužitím dvou etnik, českého a německého. Jazyková hranice se v minulosti několikrát posouvala oběma směry, až se v době konsolidace následků třicetileté války ustálila téměř na dohled od Plzně. Ke vzájemnému prolínání obou etnik docházelo spíše v městském prostředí, zatímco na venkově byla jazyková hranice ostrá a v hlavních rysech odpovídala příslušnosti k jednotlivým panstvím. Je příznačné, že vedle vesnic ryze českých existovaly vesnice téměř čistě německé.

Konec soužití obou národů přinesly tragické události v předvečer druhé světové války, které vyvrcholily odtržením rozsáhlých území západních Čech (tvořících po celou dobu historie integrální součást českého státu), a v konečném důsledku pak vysídlením německého obyvatelstva po staletí spoluvytvářejícího kulturní prostředí západních Čech. Beze ztrát se neobešlo ani samo období druhé světové války. V jejím závěru byly postupující americkou armádou těžce poškozena řada měst a vesnic zejména v Českém lese (např. Pořejov).

Obdobím nejhlubšího úpadku v dějinách západočeského venkova byla ale až doba po únoru 1948. Západočeský region, z velké části vysídlený (a navíc ležící na samé „západní hranici socialistického tábora“), byl postižen obdobím komunistické diktatury

ještě mnohem více než ostatní části Čech. Bezesporu nejhůře dolehlo toto období na uzavřené nepřístupné oblasti – vojenská území v Doupovských horách, Slavkovském lese a na Šumavě a dále na pohraniční pásma s Německou spolkovou republikou na Šumavě, v Českém lese, na Ašsku a původně i s bývalou NDR v Krušných horách. V těchto regionech zanikla, nebo byla cíleně zlikvidována podstatná část vesnic. Po staletí utvářená historická sídelní síť tak byla během několika málo let či desetiletí zcela a nenávratně rozvrácena. Obdobně narušeny byly i oblasti povrchové těžby hnědého uhlí na Sokolovsku.

Barbarství komunistického režimu neunikly ani desítky velmi hodnotných památek lidového stavitelství, církevních staveb i feudálních sídel. Všeobecně známé jsou okolnosti zániku mnoha unikátních hrázděných domů na Chebsku, včetně těch nejceněnějších. Podstatně mé-

ně se již ví o likvidaci (ať již vinou lhostejnosti ke kulturnímu dědictví, nebo záměrné) dalších oblastí západních Čech, včetně regionů v nejbližším okolí Plzně.

Devastaci tradiční podoby vesnic, spojené s demolicemi, nekulturními adaptacemi nebo realizací architektonicky zcela podřadných novostaveb, neunikly ani oblasti tradičně české. Snad nejhůře bylo poškozeno Chodsko, považované paradoxně za kraj se živou folklórní tradicí. Z historické stavební kultury Chodska se tak do dnešního dne dochoval jen nepatrný zlomek. Překvapivě mnohem lépe jsou dnes zachované bývalé německé vesnice v sousedící oblasti Horšovskotýnska, po válce relativně úspěšně dosídlené (zčásti i volyňskými Čechy) a vcelku citlivě udržované. Smutným dokladem vandalismu socialistického režimu je i ves Břežany na Prácheňsku, v minulosti považovaná za jedno z nejhodnotnějších sídel českého jihozápadu (dnes po desetiletích cílené likvidace z velké části znehodnocená demolicemi a novodobou výstavbou). Obdobně byla ale postižena většina vesnic, včetně těch nejhodnotnějších.

Změna politické situace po listopadu 1989 přinesla nový pohled na některá dosud tabuizovaná témata. Bezesporu největším úspěchem polistopadového období bylo vyhlášení souboru památkových rezervací v roce 1995 a památkových zón v letech 1995 a 2004, po desetiletích marného úsilí o záchranu nejceněnějších urbanistických celků. Tento právní akt konečně přinesl možnost ovlivnění dalšího architektonického a urbanistického vývoje nejhodnotnějších vesnic. Tak jako jinde i v západních Čechách je ovšem rozložení plošně chráněných venkovských sídel značně nerovnoměrné a ani přibližně neodpovídá jejich skutečné kvalitě. Zatímco na širším Plzeňsku je značná hustota především památkových zón, z nichž některé dnes již nedosahují výraznějších kvalit, mnohé další regiony zůstávají mezi chráněnými vesnicemi nezastoupeny (např. Krušnohoří). Jen minimum chráněných sídel či jednotlivých registrovaných památek lidové architektury je i v rozsáhlých oblastech jihozápadně a západně od Plzně, které dnes přitom vykazují v rámci západních Čech prakticky nejmenší stupeň narušení.

Již horší jsou výsledky praktické ochrany památek lidové architektury, která je trvale atakována tlaky na utilitární adaptace (dnes s využitím nevhodných novodobých náhražkových materiálů), nebo naopak bez využití chátrají. K tomu přispívá i podstatně nižší podíl oficiálně registrovaných památek, než je tomu např. ve zmiňovaném jihočeském regionu a v neposlední řadě i nižší povědomí široké vrstvy laické veřejnosti o hodnotách architektury západočeských vesnic. O to důležitější jsou probíhající rozsáhlé plošné dokumentační akce, které mají za cíl alespoň graficky zachytit nejhodnotnější, nevratně mizející stavby.

Přesto se v uplynulém období podařila záchrana či rehabilitace mnoha významných objektů i jejich souborů. Na prvním místě je třeba připomenout záchranu posledních zbytků chebské lidové architektury. Velká část z přeživších objektů byla po roce 1989 citlivě opravena, v některých případech doslova na poslední chvíli. Cenné rehabilitační akce se podařily i přímo v Plzni a okolí. Vývoj v ostatních regionech až na výjimky spíše stagnuje, budoucnost mnoha zajímavých staveb i celých vesnic je nejistá.

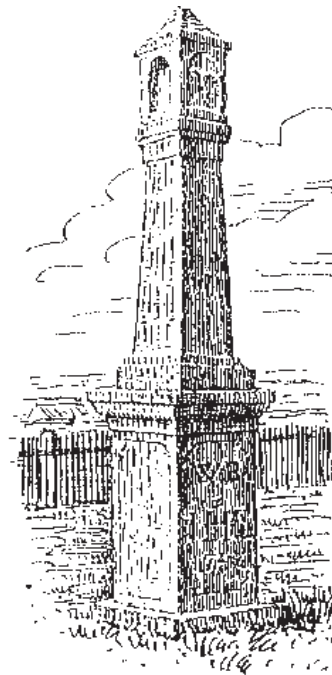
Západočeská lidová architektura přitahovala již od první poloviny 20. století zájem badatelů, i když přeci jen zdaleka ne tak široký, jako zdánlivě vizuálně atraktivnější lidová architektura jižních Čech, nebo „roubených“ oblastí severočeských. Z regionů česky mluvících se pozornost starších badatelů soustředila především na Plzeňsko a Chodsko, v menší míře pak i na oblasti Podbrdská, Rokycanska a další regiony. Z bývalých německých jazykových oblastí budila oprávněnou pozornost především architektura Chebska. Naproti tomu další rozsáhlé regiony lidové architektury zůstávaly donedávna téměř nepovšimnuté. Platí to především pro již několikrát zmiňované oblasti s relativně mladou zástavbou západně a jihozápadně od Plzně.

Přední místo mezi staršími západočeskými badateli zaujímá středoškolský profesor Josef Brož (1866–1949), který vydal ve 20. letech 20. století řadu monografických prací o plzeňských vesnicích, doplněných vynikajícími kresbami s vysokou vypočítací hodnotou (s jeho dílem jsme se již setkali v jižních Čechách, především v okolí Vlachova Březí).

Základy moderního pohledu na západočeskou lidovou architekturu, zbavenou všech národnostních i sociálních předsudků, položil tak jako v jiných krajích naší vlasti Václav Mencl ve svém ohromujícím díle *Lidová architektura v Československu*. Přestože mnohé, někdy snad až příliš romanticky zabarvené teorie jsou vědecky překonány, rozsáhlý dokumentační materiál zůstane již navždy jedním z úhelných kamenů studia lidové architektury.

Z mladší generace badatelů-architektů se na poznání západočeské lidové architektury významně podílel především Petr Dostál, Jiří Škabrada a Jaroslav Vajdiš, z etnografů pak Josef Vařeka. Zásadní význam měly plošné inventurní průzkumy, realizované v 70. a 80. letech 20. století v některých regionech (severní Plzeňsko) pod hlavičkou specializovaného ateliéru v SÚRPMO. Na rozdíl od podobných průzkumů v dalších krajích, především Středočeském, obsahují navíc ještě plánovou dokumentaci nejhodnotnějších objektů. Kromě toho existují i plošné pasporty všech okresů bývalého západočeského kraje, většinou zpracované kolektivem pod vedením Dobroslava Líbala. Ty jsou však orientovány především na registrované kulturní památky (vesměs slohové), lidovou architekturu se zabývají jen okrajově.

Od 70. let vznikaly i v západních Čechách podrobnější stavebněhistorické průzkumy nejhodnotnějších sídel, především na Plzeňsku a částečně i v jiných regionech (Bolevec, Břežany, Dobříš, Dobřív, Koterov, Kout na Šumavě, Ostrovec, Strašice). Tyto průzkumy měly sloužit jako podklad pro vyhlášení památkových rezervací, k němuž ale v dobách socialismu chyběla politická vůle. Zejména v případě plzeňských vesnic průzkumy přinesly své ovoce v podobě nálezů mnoha dosud neznámých pozdně středověkých a renesančních objektů. Na starší průzkumy ze 70. a 80. let 20. století pak v 90. letech navázaly průzkumy dalších plzeňských vesnic od Jana Anderleho.

I přes poměrně intenzivní snahu o poznání západočeské lidové architektury (vedenou mimo jiné reálnými obavami o zánik mnoha hodnotných staveb) vzniká skutečně plošný a nezaujatý přehled vědomostí až v posledních letech. Hlavní zásluhu má na něm badatelská dvojice Karel Foud a Tomáš Karel z Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni. Díky nim konečně vznikají tolik potřebné průzkumy dosud opomíjené časové vrstvy venkovské architektury ze druhé poloviny 19. a první třetiny 20. století, typické pro většinu území západních Čech. Nesporně záslužná je i prezentace výsledků průzkumů v podobě kvalitně zpracovaných publikací, věnovaných postupně jednotlivým okresům (dosud vyšly čtyři svazky – Domažlicko, severní Plzeňsko, město Plzeň a speciál věnovaný plošně chráněným vesnicím, připravuje se Tachovsko a Rokycansko).

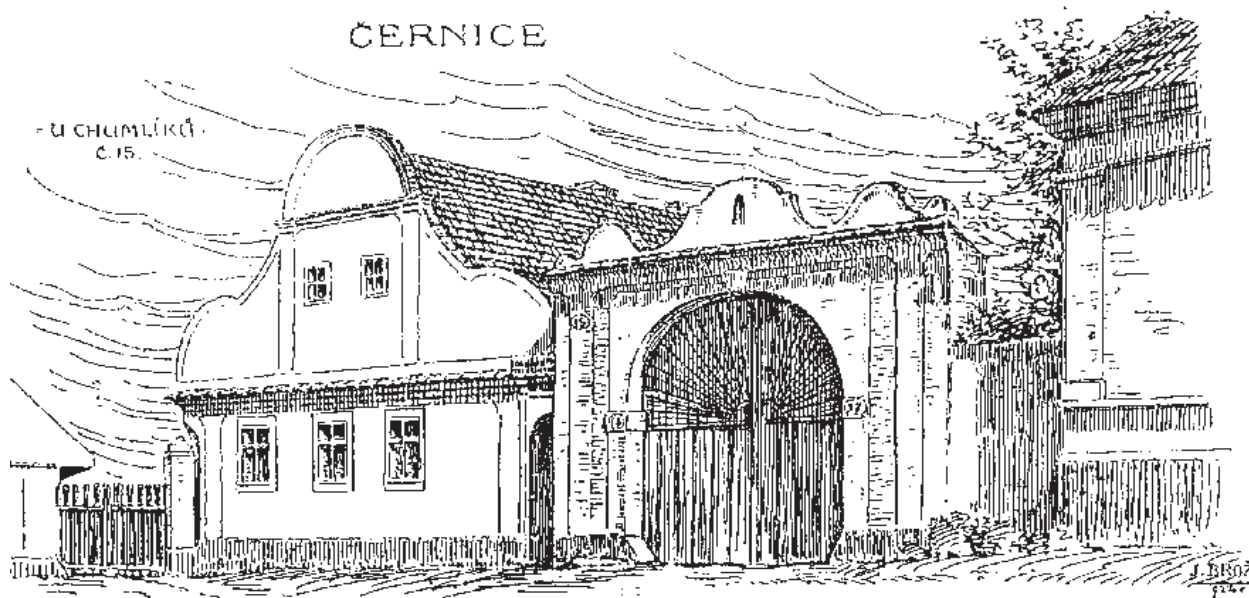
Z nejnovějších objevů ze západních Čech nelze opomenout nedávný unikátní nález pozdně středověkého domu čp. 12 v Komárově u Toužimi z konce 15. století, který identifikoval a publikoval Jiří Schierl. Z dalších badatelů se širokým spektrem publikační činnosti, věnované částečně i vesnicím a jejich architektuře, nelze opomenout Zdeňka Procházku (především Domažlicko a Tachovsko), Romana Tykala (Klatovsko, jižní Plzeňsko) a Lubomíra Zemana (Krušnohoří, Poohří a Slavkovský les). Zásluhou všech výše zmíněných autorů se západočeský region stává jednou z vůdčích oblastí studia lidové architektury u nás.

Na starší literaturu a prameny obecného či monografického charakteru i na vzpomenu moderní práce navazuje třetí díl Encyklopedie českých vesnic. Jeho cílem je zaplnit mezeru, která vzniká absencí souhrnného díla, věnovaného architektonickému a urbanistickému vývoji jednotlivých západočeských vesnic a jejich nejvýznamnějším památkám. Tak jako v prvním a druhém dílu encyklopedie, i ve třetím čtenář nalezne vesnice všeobecně známé, stejně jako ty dosud „neobjevené“ a opomíjené. Následující stránky představí všechny vesnické památkové rezervace a zóny, ale také bohatý výběr mnoha dalších zajímavých vesnických sídel, která z nejrůznějších důvodů chráněná nejsou.

Přestože při práci na této publikaci autor kladl důraz na objektivitu a věcnou správnost, je možné, že poučený čtenář objeví dílčí nepřesnosti. Autora proto velmi potěší, pokud se s ním čtenáři podělí o své poznatky. Věcné připomínky čtenářů pomohou k dalšímu prohloubení znalostí, a tím se mohou i významně odrazit na celkové kvalitě publikace. Vždyť poznání lidové architektury a českého venkova zůstáváme ještě mnoho dlužni. Cenné připomínky, které se shromáždily k prvnímu a druhému dílu publikace, jsou průběžně evidovány a jejich autorům patří poděkování.

Tak, jako v prvním a druhém dílu, patří mé poděkování spolupracovníkům a všem, kteří se na přípravě knihy podíleli. V první řadě děkuji celé mé rodině za trpělivost, výdrž a nevšední pochopení, bez něhož by dílo nemohlo vůbec vzniknout. Dík patří mé ženě Petře a mým rodičům Jiřině a Vladimírovi za pročetí rukopisu, cenné věcné připomínky a pomoc při zpracování mapového materiálu. Děkuji dále mým kolegům, architektům, památkářům či etnografům a všem, kteří přispěli svými připomínkami, nebo dokumentačním materiálem – jmenovitě (abecedně a bez titulů) Pavlovi Burešovi, Karlovi Foudovi, Tomáši Karlovi, Karlovi Kučovi, Petrovi Mikšíčkovi, Romanovi Procházce, Zdeňkovi Procházce, Jiřímu Schierlovi, Alfrédu Schubertovi, Romanovi Tykalovi a Lubomírovi Zemanovi. Zvláštní dík patří i mému učiteli Jiřímu Škabradovi.

Jan Pešta
Nymburk, září 2005

STRUKTURA ENCYKLOPEDIIE

Třetí svazek pětídílné Encyklopedie českých vesnic, která systematicky mapuje památkově hodnotná vesnická sídla, je věnován lidové architektuře západních Čech, v rozsahu současných krajů Plzeňského a Karlovarského (tedy bývalého Západočeského kraje).

Struktura druhého dílu encyklopedie zůstává stejná jako struktura prvního a druhého dílu. Kniha je rozdělena do tří hlavních částí. V první části (následující kapitola) čtenář nalezne orientační nástin regionálních forem a typů lidové architektury a osídlení v západních Čechách. Pro potřeby encyklopedie byly hlavní regionální oblasti pracovně nově vymezeny tak, aby zohlednily kromě typu starší (zpravidla roubené či hrázděné) generace zástavby i mladší časové vrstvy a také charakter osídlení a formy sídel.

Tato kapitola je pojata záměrně co nejstručněji, neboť k dispozici je relativně bohatý výběr souhrnné odborné literatury (ačkoliv pro některé západočeské regiony dosud soubornější zpracování chybí). Důraz byl kladen na popis současné podoby vesnic a lidové architektury, se kterou se čtenář může dodnes seznámit přímo v terénu. Krátké úvodní statě jsou doplněné kresbami charakteristických regionálních forem lidové architektury. Stejně kresby jsou použity i v mapě na přední předsádce. Kresby nezobrazují konkrétní stavby, jde v podstatě o ideální zobecnění příslušných regionálních znaků lidové architektury.

Druhá (objemově i obsahově nejrozsáhlejší část) je vlastní encyklopedie památkově hodnotných vesnic. Jednotlivá hesla představí všechny vesnické památkové rezervace a zóny kromě takových, které nevykazují charakter vesnických sídel. Proto čtenář ve třetím dílu nenalezne památkovou zónu Klenčí pod Čerchovem (ležící na území historického městečka). Kromě památkových rezervací a zón jsou zařazeny další vybrané památkově hodnotné vesnice. Pozornost samozřejmě nemohla být věnována všem vesnicím s dochovaným celkovým tradičním rázem nebo lidovou architekturou. Těch je až dosud relativně velké množství, zatímco prostor na stránkách publikace je omezený. V některých případech byly do knihy zařazeny i lokality, které v minulosti měly status městečka (např. → Poleň, okres Klatovy; → Přebuz, okres Sokolov, nebo → Strašice, okres Rokycany). Jsou to ale výhradně takové lokality, které se svým uspořádáním a zástavbou výrazněji neodlišují od okolních vesnic. V případě → Přebuže je důvodem také zánik naprosté většiny tradičního vesnického osídlení v širším okolí – jiné památkově hodnotné venkovské sídlo v regionu již neexistuje.

Výběr plošně nechráněných vesnic je čistě subjektivní. O kvalitách většiny zařazených vesnic nemůže být sporu, neboť mnohé z nich splňují kritéria památkových rezervací či zón. V některých oblastech „chudých“ na lidovou architekturu (Chodsko, Ašsko) ovšem dnes již žádná „nesporná“ vesnice neexistuje. Přednost zde proto dostaly lokality s dochovaným celkovým tradičním rázem před vesnicemi obsahujícími sice hodnotné soubory nebo solitéry lidové architektury, ale narušenými novodobými stavebními zásahy. Výběr byl koncipován tak, aby byly pokryty všechny charakteristické regiony, tedy aby na mapě pokud možno nezůstávala „bílá místa“.

Kvalita a památková hodnota vesnic v jednotlivých regionech samozřejmě není zcela souměřitelná. Proto čtenář v knize nalezne i takové vesnice z částečně narušených či na lidovou architekturu „chudých“ regionů, které by v jiných „bohatých“ oblastech neobstály. Jednotlivé lokality jsou v encyklopedické části řazeny abecedně. V záhlaví každého hesla jsou uvedeny základní identifikační údaje – kraj, okres, obec a katastrální území (v textu zkráceně jako katastr), dále poloha vzhledem k nejbližším městům (počítáno vždy od středu města), nadmořská výška a nakonec památková ochrana (v závorce je uvedeno datum vyhlášení památkové rezervace či zóny). Tyto identifikační údaje by měly předejít možné záměně lokalit se stejnými nebo podobnými jmény.

Vlastní hesla mají pokud možno ustálenou strukturu. V úvodu každého hesla je popis morfologie krajiny a terénu v okolí vesnice. Následuje stručná historie lokality, zpracovaná na podkladě běžně dostupných pramenů a publikací. Na tomto místě je třeba uvést, že názory jednotlivých autorů na historický vývoj příslušných lokalit se dosti často liší. V naší publikaci jsem se snažil přidržet nejpravděpodobnější varianty. Některé údaje jsou vzhledem k povaze historických pramenů pouze orientační. Například v elaborátu berní ruly se objevují dvě kategorie – usazení hospodáři (včetně „na živnosti zkažených a pohořelých“), zatímco v druhé kategorii jsou usedlosti pusté, včetně pustin nově osazovaných. Z toho vyplývá, že v knize uváděné rozlišení usedlostí na „osazené“ a „pusté“ je poněkud schematické a relativní. Zkáza třicetileté války mohla být ve skutečnosti ještě větší, než nám údaje berní ruly na první pohled ukazují.

Další část hesla je zpravidla věnována popisu urbanistické struktury vesnice a jejího půdorysu. Následuje věcný popis nejvýznamnějších „slohových“ památek – kostelů a ostatních sakrálních staveb, feudálních sídel, hospodářských dvorů, škol apod. Největší pozornost je samozřejmě věnována lidové architektuře, které patří další odstavce. Poslední odstavce v závěru každého hesla hodnotí novodobý vývoj vesnice, míru jejího urbanistického či architektonického narušení a upozorňují na případnou památkovou ochranu. Tato část, která je obsahovým těžištěm každého hesla i celé knihy, vznikala na podkladě autorových terénních sídelních průzkumů. Některé nejznámější památky či soubory lidové architektury sice odborná literatura zaznamenává, řada vesnic i jednotlivých staveb se ale do naší literatury dostává vůbec poprvé.

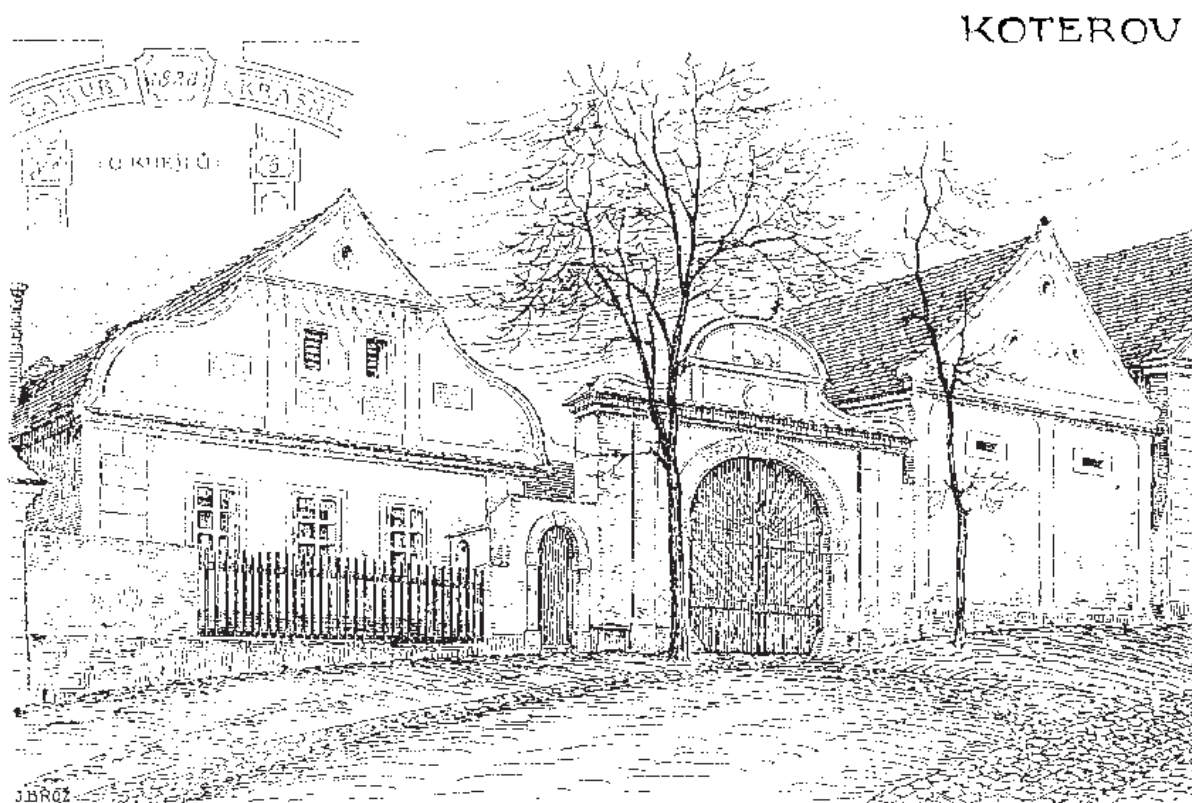
U každého hesla je uvedeno datum, k němuž jsou informace obsažené v textu aktuální. Datování textu je velmi důležité, protože v mnoha regionech dodnes zanikají hodnotné památky, a vzhled vesnic se tak kontinuálně mění. V posledních letech naopak došlo i k záchraně některých dlouhodobě ohrožených staveb (→ Salajna). Popisovaný stav vesnic i jednotlivých památek proto dnes již může být minulostí. Obecně lze říci, že terénní práce na třetím dílu encyklopedie vznikaly v rozmezí let 1996–2005.

Ke každému heslu jsou připojeny odkazy na příslušnou literaturu, včetně nepublikovaných stavebněhistorických průzkumů. Úplný seznam literatury čtenář nalezne v závěru knihy. Uvedeny jsou především odkazy na literaturu, věnovanou lidové architek-

tuře. Pokud je v příslušné lokalitě významnější památka (kostel, tvrz, zámek apod.), je odkaz na literaturu k této památce uveden jen výběrově. V seznamu literatury v závěru jednotlivých hesel nejsou uvedeny odkazy na lexikony (místní jména, lexikony sídel, berní rula, tereziánský katastr český), jejichž použití se u většiny lokalit předpokládá automaticky.

Ke každému heslu je připojena překreslená mapa stabilního katastru, dokládající podobu sídla před novodobými změnami. Legenda je pro všechny mapy stejná. Černě jsou označeny stavby vybarvené v originálu červeně (tedy „nespalné“), šrafované jsou označeny stavby vybarvené v originálu žlutě (tedy „spalné“), tečkované jsou označeny vodní plochy. Autorem překreslených map je Ing. Vladimír Pešta. Nedílnou součástí každého hesla je také fotografická dokumentace, která čtenáři nastíní celkovou podobu sídla i vybraných nejvýznamnějších staveb. Všechny fotografie byly pořízeny autorem této knihy, pokud není uvedeno jinak. Každá fotografie je označena datem.

V třetí závěrečné části knihy jsou obsaženy především různé doplňkové tabulky. Je to přehled vývoje územně-správní příslušnosti všech lokalit, obsažených v heslářích, dále seznam všech vesnických památkových rezervací a zón, seznam krajinných památkových zón, přehled vybraných dalších hodnotných lokalit s památkami lidové architektury a urbanismu (které z kapacitních důvodů nemohly být do knihy zařazeny), přehled měst a městeček (včetně dělnické čtvrti, lázní apod.) se soubory lidové architektury, přehled zpřístupněných památek a muzeí lidové architektury, seznam hodnotných ohrožených a nevyužitých staveb a česko-německý a německo-český slovníček místních jmen. Dále je připojen orientační slovníček méně obvyklých odborných výrazů, seznam literatury a na závěr rejstřík všech lokalit, obsažených ve třetím svazku.

V textu jsou použity kresby Koterova a Černic od Josefa Brože z 20. let 20. století.

LIDOVÁ ARCHITEKTURA A VENKOVSKÉ OSÍDLENÍ ZÁPADNÍCH ČECH

Západočeská lidová architektura je, na rozdíl od jiných regionů Čech, poznána velmi nerovnoměrně. Poměrně značné pozornosti se dostalo lidové architektuře Plzeňska, Podbrdsko, jižní části západních Čech, z německy mluvících oblastí pak oblasti Chebska. Na druhou stranu rozsáhlé oblasti za bývalou národnostní hranicí se až dosud prakticky nikdo nevěnoval. Platí to především pro regiony s relativně mladou, zdánlivě bezcennou, a tudíž donedávna přehlíženou zděnou zástavbou z konce 19. a první třetiny 20. století. Tento velký dluh začíná splácet teprve nyní mladá generace západočeských badatelů, zejména tandemem Karel Fouda a Tomáš Karel z Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni. Jim patří za tento průkopnický počín po zásluze díky.

Smyslem publikace není suplovat existující literaturu, zabývající se převážně dispozičním a prostorovým uspořádáním lidových staveb a interpretací jejich vývoje. Čtenáře v tomto směru odkazují na kvalitní dostupnou literaturu, např. Lidové stavby od Jiřího Škabradý, pro oblast Prácheňska a částečně i Klatovska Jihočeskou lidovou architekturu Jiřího Škabradý a Svatopluka Voděry, dále Lidovou architekturu (encyklopedii) od Václava Frolce a Josefa Vařeky a další, ze starších autorů díla Josefa Brože, z nejnovějších publikace výše citované dvojice Karla Fouda a Tomáše Karla.

Pro potřeby III. dílu encyklopedie byly na základě současných poznatků nově definovány regiony lidové architektury tak, aby byla zachycena a zohledněna jak charakteristika osídlení, tak starší i novější časové vrstvy venkovské zástavby. Snad není nutné připomínat, že přesné hranice mezi jednotlivými regiony ve skutečnosti neexistují. V průběhu času docházelo k vzájemnému ovlivňování, prolínání a kulturním překryvům mezi sousedními oblastmi i k posunu pomyslných hranic mezi nimi. Většina z těchto regionů samozřejmě nerespektuje současné administrativní hranice a zasahuje i do sousedních krajů. Proto pozorný čtenář nalezne v následujících kapitolách některé vesnice zařazené do více regionů.

PLZEŇ A OKOLÍ

Plzeňsko je významovým i geografickým centrem celých západních Čech. Západočeská metropole Plzeň vznikla na nejpřirozenějším a nejlogičtějších možném místě – uprostřed kotliny na soutoku čtyř řek, odvodňujících podstatnou část západních a jihozápadních Čech.

Širší oblast plzeňské kotliny byla od úsvitu dějin významnou křižovatkou dálkových komunikací, na které se vázalo nejstarší osídlení. Jeho dokladem je hradiště Starý Plzeňec, přímý předchůdce města Plzně, nebo starobylý kostel sv. Jiří v Plzni na Doubravce, spojovaný se svato-vojtěšskou tradicí.

Plzeň byla již od svého vzniku roku 1295 jedním z nejvýznamnějších a také nejvýstavnějších českých měst. V nejbližším okolí Plzně se ve středověku zformovala nepočtená skupina vesnic – přímého zemědělského zázemí města. Tyto vsi později tvořily jádro plzeňského městského panství. Za všechny připomeňme →Bolevec, →Božkov, →Černice, →Dýšinu, →Koterov a Skvrňany. V období vrcholného středověku byla majetková držba v okolí města značně rozptýlená – kromě drobné šlechty patřily početné statky také plzeňským měšťanům a v neposlední řadě i církevní vrchnosti – nejen plzeňské, ale i pražské (→Bolevec).

Půdorysné uspořádání vesnic v okolí města je značně různorodé, a odpovídá tak různé době a okolnostem jejich vzniku. V období pozdního středověku však většinu vesnic v plzeňské kotlině získalo přímo město Plzeň, které vedlo značně cílevědomé a úspěšné hospodářské podnikání. To se projevilo kromě budování rozsáhlého panství mimo jiné i zakládáním rybníků.

Vesnice pod městskou vrchností zjevně prosperovaly, takže se zde již na sklonku středověku rozvinul prostorově nevelký a ostře ohraničený ostrov vyspělé zděné venkovské architektury, který snese kvalitativní srovnání pozdně středověkou architekturou na Slánsku, Sedlčansku, nebo v jižních Čechách (srov. I. a II. díl encyklopedie). V řadě lokalit v nejbližším okolí města se dochovaly pozůstatky staveb vybavených pozdně gotickými kamenickými články (ostění portálků), nebo sgrafitovou výzdobou (→Bolevec, →Černice, →Újezd a další).

Období po třicetileté válce přineslo úpadek plzeňských vesnic. Jen ojediněle zde nacházíme výstavnější stavby z období baroka (→Lobzy). Obytná zástavba se v 18. století stavěla převážně ze spalných materiálů – dosud se dochovaly např. dva roubené domy na →Bolevci, dřevěná jádra mají i některé další stavby. Roubená zástavba je také ve fragmentech zachována v okrajových oblastech Plzeňska (→Dýšina, →Tymákov).

Další rozvoj plzeňských vesnic přinesla až první polovina 19. století. Starší podobu zástavby zcela převrstvila jednotně působící klasicistní architektura. Ta se v relativně nezměněné podobě uplatňovala na plzeňském venkově až do závěru 19. století. Zejména v jižní a východní části plzeňské kotliny (→Božkov, →Černice, →Dýšina, →Ejovice, →Koterov, →Kyšice) vznikaly usedlosti s dvouštitovými průčelími, obohacenými charakteristickým střídým, ale vytříbeným dekorem (lizénové rámce, zrcadla, čabrákové ornamenty apod.). Vzácněji se uplatňovaly také jednoduché křídlové štíty (→Černice, →Koterov, →Radobyčice).

Kromě domů a patrových kamenných sýpek byly ovšem nejtypičtějším doplňkem průčelí usedlostí na Plzeňsku krásné, reprezentativně řešené brány s různě tvarovanými atikovými nástavci. Velmi časté byly nápisy na kamenném ostění bran nebo na pamětních deskách zasazených do průčelí. Nápisy zpravidla obsahují buď pozdrav („Pochválen buď Pán Ježíš Kristus“ apod.), nebo informují o stavebníkovi, okolnostech výstavby usedlosti, o požáru apod.

Konečně další velká vlna přestavby plzeňských vesnic se datuje do období po nástupu průmyslu a expanzi metropole na sklonku 19. století. Po vzoru městských domů se na podobě průčelí venkovských usedlostí uplatnila neorenesance často velmi zdobných forem (→Bukovec, →Křimice), v pozdějším období pak i další stylové proudy. V bezprostředním okolí řady plzeňských vesnic vznikaly průmyslové závody (→Božkov) i čtvrti rodinných domů (→Bolevec, →Božkov, →Lobzy), které postupně vesnice propojily do souvislého prstence aglomerace.

Lidová architektura nejbližšího okolí Plzně se těší již delší dobu zájmu národopisných badatelů i památkové péče. Díky tomu se podařilo v bezprostředním okolí města zachovat několik unikátních vesnic, z nichž některé patří k nejvýznamnějším celkům lidové architektury v západních Čechách. Některé z plzeňských vesnic byly již od dob průmyslové revoluce, a zejména pak v době socialismu (a bohužel i v současnosti) atakovány negativními vlivy velkoměsta (zvýšená míra přestaveb, plošná zástavba bezprostředního okolí vesnic apod.). Některé vesnice v období socialismu zanikly (Skvrňany), nebo byly zdecimovány na nevelké pozůstatky (Doubravka).

Bezesporu nejhodnotnější plzeňskou vesnicí je →Koterov, vyhlášený roku 1995 za památkovou rezervaci. Vysoké kvality vykazují také →Černice a →Božkov, které jsou rovněž památkovými rezervacemi. Mezi památkovými zónami patří přes dílčí narušení k nejcenějším →Bolevec, →Dýšina, →Kyšice a ze vzdálenějších →Tymákov. Stejná forma ochrany se vztahuje i na →Bukovec, →Červený Hrádek, →Lobzy, →Křimice, →Radčice a →Újezd.

JIŽNÍ A JIHOVÝCHODNÍ PLZEŇSKO, POVODÍ ÚHLAVY A ÚSLAVY

Krajina jižně a jihovýchodně od Plzně, v povodí Úhlavy a Úslavy, je převážně zvlněná, zvolna stoupající od plzeňské kotliny k okrajovým pohořím. Na severovýchodní straně je ohraničena lesnatým masivem Brd a Třemšína, od jihu pak kopcovitými pásmy Plánického lesa a Švihovské vrchoviny, která region odděluje od navazujícího Prácheňska, resp. Klatovska. Souvislejší lesnaté masivy se zdvíhají i v okolí Nepomuku (vrch Štědrý).

Poměrně rozsáhlé a morfologicky komplikované území má složitější sídelní vývoj. Ve středověku zde byla držba rozdrobena mezi malé i středně velké feudální statky, určitý majetek tu ale před husitskými válkami měli i církevní vlastníci – zejména cisterciácký klášter u Nepomuku. Nejstarší osídlení spadá ještě hluboko do předkolonizačního období.

Různorodá je i struktura osídlení. V celé oblasti převažují poměrně malé vesnice, často s nepravidelnou návsi (→Kokšín, →Skašov, →Zahrádka, →Žďár). Větší kolonizační vesnice, jejichž vznik byl vázán na aktivity významnějších feudálů, nacházíme spíše při okrajích regionu. Nejznámější z nich je bezesporu →Lipnice, která patří mezi vrcholná díla středověkého vesnického urbanismu. Méně známé a menší jsou →Struhaře, rovněž s pravidelně vymezenou oválnou návší.

Lidová architektura regionu byla až do poloviny 19. století převážně roubená. Domy byly často obílené, nebo zabalené do hliněné omazávky („kožichu“), někdy s jednoduchými vstřícně či klasovitě skládanými lomenicemi. Příklady obytných staveb jsou již relativně vzácné (→Mítov, Horní Lukavice, →Vrčeň, →Zahrádka).

Naopak příkladů hospodářských staveb se dosud v regionu zachovala řada. Zvláštní místo mezi nimi zaujímají sýpky (komory) s charakteristickými roubenými (povalovými) klenbami v podstřeší. Tento zvláštní stavební typ je kromě jihovýchodního a jižního Plzeňska a navazujícího Klatovska v Čechách doložen ještě ve středověčském Vlašimsku a Podblanicke (viz I. díl encyklopedie). Západočeské ohnisko rozšíření je ale co do počtu dochovaných příkladů jednoznačně významnější. Patrně největší počet sýpek s roubenou klenbou se dochoval ve →Skašově, významnými lokalitami jsou i →Radkovic, →Kokšín, Horní a →Dolní Lukavice, →Zahrádka, a především pak →Petrovice u Měčína, již na hranici s navazujícím Klatovskem.

Z hlediska lidové architektury je nesporně zajímavá i střídámá mladší klasicistní zástavba, pocházející v tomto případě většinou až ze druhé poloviny 19. století. Na rozdíl od sousedícího centrálního Plzeňska je zdejší klasicistní architektura výraz-

